

Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası

Şaban Çalış*

Giriş

Türk dış politikasında süreklilik ve değişim sorunu ile Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki yeri üzerine yapılan çalışmalarda eğer konunun merkezî değilse, ağırlıklı bir bölümünde, kimlik sorunsalıyla ilgilenilmekte veya en azından atıfta bulunma gereği hissedilmektedir. Özellikle içinde bulunduğumuz dönemde hem uluslararası hem de ulusal ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan gelişmeler bir anlamda böylesi bir yaklaşımı da zorunlu kılmaktadır. Ancak yaklaşımlardaki çeşitlilik, teorik alana bir zenginlik getirme ve konuyu anlaşılır kılma yerine, zaman zaman hamasete kaçan ve zaman zaman da konuyu anlaşılabilir boyutlara getirip orada bırakan bir eğilimi yansıtmaktadır. Neticede ister yerli isterse yabancı olsun, Türk dış politikası ve kimlik deyince pek çok kişinin aklına hemen geliveren bir sonuçla okuyucu karşı karşıya bırakılmakta: Modern Türkiye bir kimliğe sahiptir, ama, içsel ve dışsal koşullar sahip olunan bu kimliği yansıtan bir dış politika ortaya koymasına imkân tanımamakta, bunun neticesinde de derin bir kimlik bunalımı yaşanmaktadır. Bunlara göre, doğu/batı, geleneksel/modern ve İslam/sekülerizm arasında gidip gelen bir Türkiye ve bu

Türkiye'nin derin dehlizlerinde kaybolmuş, kimliğini arayan bir dış politikası vardır.

Ancak yapılacak ciddi tahlillerle konunun hiç de böyle olmadığı anlaşılacaktır. Her şeyden önce hangi Türkiye, hangi kimlik, hangi ulus, dış politikada etkin olan kim/hangi aktör diye sormak gerekiyor. Ayrıca, kimlik dediğimiz kavram bizatihi kendisi tanıma muhtaç bir kavram. Hele hele bu kavramı bireysel plandan ulusal/kollektif plana taşıdığımız zaman, ki söz konusu olan eğer dış politikaysa taşımak zorundasınız, çok daha dikkatli olmamız elzem. Bu anlamda da dış politika ve kimlik dediğimizde; kimlik olgusundan ne anladığımızı belirledikten sonra dış politikaya ege-men olan kimliğin tesbitinin yapılması gerek.

Türk dış politikasında kimlik sorunu üzerinde duranlar ve bu kimliğin krizde olduğunu iddia edenlerin pek çoğunun varsayımının temelinde Türk dış politikasının yapımında belirleyici olan kimlik kavramının ulusal kimlik kavramı olduğudur. Başka bir anlatımla söyleyecek olursak, pek çok kişi için, Türkiye'nin dış politikasına Türk ulusal kimliği yön vermektedir/vermelidir veya Türk ulusal kimliğinin kurucu öğeleri neyse bu ülkenin uluslararası ilişkilerini yönlendiren öğeler de onlardır/onlar olmalıdırlar.¹

*Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Biz bu makalede çok büyük iddialar taşıyor değiliz. Ancak genel olarak yukarda özetlemeye çalıştığımız yaklaşımların mihreri olarak tespit ettiğimiz birkaç noktanın Türk dış politikasının yapımında kimliğin rolü göz önünde tutulduğu zaman yeterli olmadığı kanaatinden hareketle, tartışmaya teorik sayılabilecek bir katkıda bulunmak istiyoruz. Bu makalenin temel tezi; Türk dış politikasını ve bu politikanın kimliğini belirleyen şey Türk ulusal kimliği değil Türkiye Cumhuriyeti devlet kimliğidir.²

Analitik Kriterler ve Kimlik Krizinin Parametreleri

İddia edildiği gibi Türk dış politikasının özellikle Soğuk Savaşın sonuyla birlikte bir kimlik krizi yaşayıp yaşamadığını teşhis edebilmek için, öncelikle, geleneksel Türk dış politikasının kimliğinin ve bu kimliğin parametrelerinin ne olduğunun bilinmesi gerekiyor. Çünkü, yaygın anlamıyla kimlik krizi, eski kimlik kalıplarını yeni şartların vücuda getirdiği yeni bir yapı/kimlikle uyumlaştırma veya tümüyle değiştirme sürecinde ortaya çıkan genel bir rahatsızlık, sendrom olarak tanımlanmaktadır.³ Tanım gereğince, bu kavram kullanıldığı zaman, daha önceden iyi veya kötü varolan ve fakat şimdi krize düşmüş bir kimliğin olduğu kabul ediliyor demektir. Başka bir deyişle, kimlik krizi: 1. Bir kişinin, grubun veya ulusun eski şahsiyetini tümüyle veya kısmen kaybetmesiyle ortaya çıkan bir çatışma durumunu (a state of conflict); 2. Bu kayıpla ortaya çıkan, yeni şartların yüklediği yeni rollere uyum sağlayamama durumunu (a state of inability); 3. Bu anlamıyla da, ilgili birimin, kendi düşüncelerini, tavrını, kararlarını ve hatta bizzat kendi öz varlığını değişikliğe zorlayan mücbir sebeplerin yarattığı tatminsizlik durumunu (a state of discomfort) ifade etmektedir. Ancak bu üç durumun da her birinin ayrı ayrı veya tümünden bir arada görülüp bir kimlik krizi teşhisinde bulunulabilmesi için ele alınan durumun gözlemciler tarafından tespit edilebilecek uzunlukta bir devamlılık süreci arzemesi (a

relatively permanent situation) de bir zarurettir. Yoksa, bireyden ulusa her bir şahsiyetin zaman zaman yaşamış olduğu gündelik adaptasyon sorunları bir kimlik krizi olarak isimlendirilebilir ki bu herkesin ve her şeyin sürekli kimlik krizi yaşadığını söyleyip konuyu analiz sınırlarının dışına taşımakla eş anlam ifade edecektir.

Dikkat edilirse yukarda tanımlamaya çalıştığımız kimlik krizi kavramı Erick H. Erickson'un kavrama getirdiği orijinal tanımdan daha geniş bir anlam taşıyor.⁴ Çünkü yukarda kullanıldığı anlamıyla bu kavram, kriz kelimesinin gündelik dilde anlatmaya çalıştığı olumsuz bir durumun varlığıyla, endişeli ve belirsiz durumların varlığını da içeriyor. Ancak bu makalede kullanıldığı yerlerde kimlik krizi kavramı, Erickson'un "bütün gelişme, iyileşme ve daha fazla farklılaşma kaynaklarının harekete geçirildiği..., zorunlu bir dönüm noktası, hayati bir an" ⁵ olarak ifade lendirdiği durumları da kapsamaktadır.

Yukardaki açıklamalar doğrultusunda, eğer ki bir ülkenin dış politikasında kimlik krizinden söz ediliyorsa, bu krizin kendisini değişik biçimlerde açığa vurması beklenir. Mesela o ülkenin dış dünya ile olan ilişkilerinde uyumsuzluk, eylemlerinde kararsızlık, kararların uygulanmasında özgüven eksikliği, dış politika yönelimlerinde tutarsızlık ve öngörülemezlik gibi ciddi ve süreklilik arzeden belirtiler olmalıdır. Elbette ki bir araştırma bilimsellik iddiası taşıyorsa subjektif kriterlere dayalı subjektif durumlar analiz dışında olacaktır. Bu anlamda da analistlerden, mesela kimi politikacıların Türk dış politikasının bir kimlik bunalımı yaşayıp yaşamadığı konusunda yaptıkları bazı gündelik deklarasyonlar üzerine bu konuda işin esasına tealluk edecek fikir inşa etmeleri beklenmez. Demek istediğimiz şey, bu alanda yapılacak bir çalışmanın, Türk dış politikasının yapımında değişim ve sürekliliği sağlayan güçlerle, kimliğin (hangi kimlikse) rolünün gelişimini dikkate alan karşılaştırmalı bir yöntemi takip etmesinin, bir seçim değil bir zorunluluk olduğudur. Yani, eğer bir ulus veya onun dış poli-

tikasının bir kimlik krizi yaşadığı iddia ediliyorsa bu, eski ve yeni kimlik kalıpları objektif veri-lerle ve karşılaştırmalı bir yöntemle tesbit edildikten sonra teşhis edilecek bir konudur.

Kimilerine göre Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikası Batıya dönük karakterini (eski kimlik) kaybederek daha İslamcı, Osmanlıcı, Türkçü veya en azından daha bölgeselci bir yaklaşımı (yeni kimlik belirtisi) benimsemektedir. Statükoculuktan revizyonizme, pasiflikten aktifliğe kayılmaktadır. Özal döneminde Ortadoğu ülkeleriyle doğrudan ikili, ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) gibi çoktarafli ilişkilerin yeniden canlandırılması, 1990-91 Körfez savaşında Türkiye'nin takındığı aktif/müdahaleci tavır, KEİB (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) gibi bölgesel örgütlerin kurulması, 1990'lı yıllarda Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'daki yeni devletler ve tarihsel bağı olan halklarla kurulan ilişkiler ve yakın zamanlarda da siyasal İslam'ın iktidar ortağı olmasıyla hayata geçirilmeye çalışılan D-8 ve Türkiye'nin içinde bulunduğu veya liderlik ettiği diğer hareketler, iddia sahiplerince Türk dış politikasında yeni davranış kalıplarının örnekleri ve yeni kimlik arayışlarının delilleri olarak zikredilmektedir. Oysa ki biz bu makalede bunun bir yanılısamadan ibaret olduğunu iddia ediyoruz.

Modern Türkiye'nin dış ilişkilerine daha yakından bakıldığı zaman anlaşılmalıdır ki bu ülkenin dış politikasının temelleri Mustafa Kemal tarafından atılmış ve o günden bu güne de genel karakterini aynıyla muhafaza etmiştir. Modern bir Batılı ulus yaratmaya çalışan Mustafa Kemal, dış politikayı da bu hayalini gerçekleştirmek için kullanmıştır. Nasıl Türk toplum ve devletini Batılılaştırmak için pek çok devrim yapılmışsa, dış politikada da Batılı olma ve bu medeniyetin standartlarına uygun hareket esas alınmıştır. Mustafa Kemal'in en samimi arzularından birisi Türkiye'yi Batı dünyasının eşit ve saygın bir üyesi olarak görmek olduğu için, bizzat kendi döneminde An-

kara, kararlı bir biçimde yüzünü Doğu'dan Batı'ya çevirmiştir. Her anlamda Batılı olabilmek Cumhuriyet Türkiye'sinin "Kızıl Elması" olmuştur. Türkiye'de onun ölümünden sonra, iç politikada olduğu gibi dış politikada da yapılan şey özünde farklılık arz etmiyor: Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye bütün koşulları ve olanakları zorlayarak Batı ile birlikte olmaya çabalamıştır. Elbette Mustafa Kemal döneminde oluşturulan Türk dış politikasının kimlik kalıpları sadece Batılılaşmadan, çağdaş Batı medeniyeti standartlarına ulaşma ve bu standartlara uygun hareketten veya Batı ile entegrasyondan ibaret değil. Artık 200 yıllık bir Batılılaşma serüveni ve 75 yıllık Cumhuriyet tecrübesinden sonra rahatlıkla geleneksel diyebileceğimiz bu kimlik kalıpları Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini belirlediği gibi; doğu ile, kuzey ve güney ile; siyasetten ekonomiye, stratejik, askeri ve hatta kültürel ilişkilere kadar pek çok alanı kapsayan bütüncül bir nitelik de kazanmıştır. Türkiye'nin NATO ve AB ile ilişkilerini hangi kimlik kalıpları belirliyorsa İKT (İslam Konferansı Teşkilatı), ECO ve KEİB ile ilişkilerini de aynı kalıplar belirlemektedir.

Bu açıdan, Lozan Antlaşması'ndan AB ile imzalanan Gümrük Birliği Protokolü'ne kadar, 75 yıllık bir süre içerisinde yaşanan onca ulusal, bölgesel ve uluslararası değişikliklere rağmen Ankara, dış ilişkilerinde açık ve anlaşılır bir süreklilik, ahenk ve kararlılık sergilemiştir. Kısacası, Türk dış politikası Kemalist davranış kalıplarını muhafaza etmiş ve çekirdeğinde var olan Kızıl Elma idealini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Elbette bu konularla ilgili ve dikkatli birisi için genel anlamıyla söylediklerimizde itiraz edilebilecek pek az nokta vardır. Fakat konunun can alıcı yeri, yeryüzü düzeyinde ekonomik ve politik düzeni/sistemi alabora eden değişikliklere rağmen, Ankara'nın uluslararası arenadaki ilişkilerinde var olan bu sürekliliği, ahengi ve kararlılığı nasıl olup da koruyabildiğidir. Biz bu soruya genelde verilen, Türk diplomatlarının olağanüstü yetenekleri, Hariciye'nin kutsal vatan sevgisi/ihaneti,

dış politikaya batıcı, realist, rasyonel ve pragmatist bir bakış açısının hakim olması, memleketin âli-ulvi menfaatleri veya ulusal çıkarlar gibi kolayca söylenebilen ve zaman zaman da hoş görünen ama analitik olarak ne anlam ifade ettiği pek malum olmayan cevapların yetersiz olduğunu düşünüyoruz. Bilimsellik kaygılarıyla bazan konuyu açıklamak için öneriliveren iç ve dış faktörler, örneğin rejimin niteliği, demokrasinin yapısı, baskı grupları ve siyasal partiler ve/veya bölgesel ve uluslararası sistemin niteliği, jeopolitik konum ve tarihsel durum gibi yaklaşımların da cevaptan ziyade soru üreten yaklaşımlar olarak kaldığını görüyoruz.

Gerçekten de, bu ülke, 75 yılda üç buçuk ihtilal, 55 hükümet, bir o kadar başbakan ve dışişleri bakanı, 9 cumhurbaşkanı, 4 Anayasa, en ucundan en merkezine kadar birbirine muhalif sayısı yüzleri aşan parti, otoriteren ve totaliteren tek parti rejiminden çok partili ve ara rejimlere kadar demokratiklik dozu yükselip alçalan değişik siyasal yapılar; bir dünya savaşı, Kore'ye asker gönderme, Kıbrıs'a müdahale, uluslararası politikada Cemiyet-i Akvam, Birleşmiş Milletler, öncesi ve sonrasıyla bir Soğuk Savaş, dünyanın Doğu-Batı diye ikiye ayrılması, Demir Perde'nin indirilişi ve kaldırılışı, Sovyetlerin çöküşü; kolonyalizmin çözülüşü, dünya ekonomik buhranları, sözde ulusçuluk hareketleriyle kurulan pek çok yeni devletin ortaya çıkışı, önce Orta Doğu'nun, daha yakın zamanlarda da kendi coğrafi, tarihi ve kültürel hinterlandında Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya'nın doğuşuna şahit olmuş ancak ne hikmetse bütün bunlara rağmen dış politikasının yönü ve kimliği stil değişiklikleri yaşasa da özünde aynı kalabilmiştir.

Harris'in de belirttiği gibi, bu süreklilik Ankara'da kimin iktidar ve/veya hükümette olduğuna da bağlı olmayan bir konu.⁶ Türkiye'nin 1930'lu yıllarda bizzat Atatürk'ün eliyle başlatılan Batıyla yakınlaşma süreci, İnönü'nün döneminde 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakıyla taçlandırılmış; 1945'ten sonra yeni

bir ivme kazanan Batıyla askeri-ekonomik-politik bütünleşme hareketine CHP önderlik etmiş, DP tamamlamıştır. NATO'ya ilk resmi müracaatı yapan İnönü, bu örgüte Türkiye'yi sokan Menderes'tir. Ankara, AET ile ilk görüşmelere 1959'da DP'nin aldığı bir kararla başlamış, 1960 ihtilalini yapanlar müzakereye devam etmişler ve Ortaklık Antlaşması'na 1963 yılında imza koymak İnönü'ye nasip olmuştur. Çok daha yakın dönemlerden örnek verecek olursak, birbirlerine ölümüne muhalif görünen ve dış politika eğilimleri de çok farklı olarak bilinen Özal, Demirel, Erbakan, Ecevit, Baykal, Çiller ve Mesut Yılmaz hem birer lider ve hem de hükümet-devlet başkanı olarak Türk dış politikasının geleneksel çizgilerini sürdürmüşler/sürdürmek zorunda kalmışlardır. Yine mesela, görünürde yaşanan dalgalanmalara rağmen 1949 yılından bu yana İsrail'i ilk tanıyan müslüman ülke olan Türkiye, bu ülkeyle olan ilişkilerine her zaman özel bir önem atfetmiştir. Resmi (veya gayri resmi) iktidarda kim olursa olsun mutlaka belli bir seviyede tutulan bu ilişkiler Özal döneminde Yahudi lobisini kullanmak amacıyla biraz daha canlandırılmış, aynı saikle Demirel-Çiller ikilisi tarafından sol destekli hükümetler zamanında geliştirilmiş, Erbakan'ın başkanlığı döneminde (karşı bir söylem taşımalarına rağmen) ilişkilerin daha da gelişmesine engel olunamamış, Anadol-D hükümeti bu ilişkileri en üst düzeye çıkarmak için gayret sarfetmiştir. Solcular iktidar olmuştur. Sağcılar, liberaller, milliyetçiler, Türkçüler iktidar olmuştur. İslamcılar hükümete gelmiştir. Ama Türk dış politikasının geleneksel vizyonu, mihveri, karakteri kısaca kimliği aynı kalmayı başarmıştır.

Sürekli değişen faktörler ve her kullanana göre değişik anlamlar ifade eden kavramlarla değişmeyen bir gerçeği izah etmenin pek mantıksal olmadığı açık bir konudur. Elbette ki dış politika yapımında etkin olan iç ve dış faktörlerin rolünü külliyen de yok saymak bir başka mantıksızlık olacaktır. Ancak vurgulamak is-

tediğimiz konu, uluslararası sistemin, bir ülkenin dış politikasındaki rolü üzerinde realist, neo-realist ve dünya sistemi (world system) teorisyenlerinin iddia ettikleri düzeyde, bir belirleyiciliğe sahip olmadığıdır.⁷ Öte yandan bilhassa realist teorinin sık sık kullandığı ulus, devlet ve ulusal devlet kavramlarının da ne idüğü belirsiz birer kavram olmaktan çıkarılması, dış politikanın yapımındaki fonksiyonlarının hesap edilip operasyonel rollerinin de belirlenmesi gerekiyor. Özellikle eğer konu kolektif kimliklere ilişkinse ve bu da ulus/devlet (ve dahi ümmet) ikileminin yaşandığı ülkeler, bölgeler ve zamanları ilgilendiriyorsa analistlerin bu kavramları yerli yerine kullanmaları gerekir.

Birey, Ulus ve Devlet: Kimlik ve Muhtelif Kimlikler

Türk dış politikası örneğinde, James Rosenau'nun literatüre kazandırmaya çalıştığı bağıntı yaklaşımı, iç politikadan uluslararası politikaya uzanan çizgide geçen olayları anlamaya katkıda bulunabilir. Ancak burada, teorik anlamda ne dediğimizi daha açık kılmak ve bu makalenin teorik boyuttaki tartışmalara katkısının altını çizmek için bir kaç noktaya daha değinme gereği hissediyoruz. İlk olarak, geleneksel teorinin dış politikayı açıklamak için pek sıklıkla başvurduğu iki kavramı, ulus ve devlet kavramlarını ödünç alıp kimlik sorunuyla harmanladıktan sonra bağıntı yaklaşımıyla birleştirip Türk dış politikasının analizinde yeni bir senteze ulaşmak istiyoruz. İkinci olarak, ulus ve ulusçuluk konusundaki çalışmalarla artık en azından ne olmadığı bilinen ulusal kimlik kavramının yanına devlet kimliği kavramını da eklemenin gerekli olduğunu iddia ediyoruz. Bu ayrımın, bilhassa ulus-devlet modeli yerine devlet-ulus modelinin geçerli olduğu toplumların iç politikalarını açıklamamanın yanında dış politikalarını da açıklamaya yarayacak önemli bir ayrım olabileceği kanaatindeyiz. Üçüncüsü, realistlerin ve neo-realistlerin (ve aslında herkesin) kullandığı devlet kavramını mekanik bir kavram ol-

maktan çıkarıp kendisine bir kimlik kazandırdıktan sonra canlandırıp dış politika analizlerinde operasyonel bir kavram olarak kullanmanın, literatürde konuya başka bir boyuttan da bakma olanağı sağlaması açısından yararlı olabileceğini iddia ediyoruz. Bu alanda daha önce önerilen devlet tipolojileri, örneğin büyüklük/küçüklük, gelişmişlik/azgelişmişlik ve açıklık/kapalılık gibi yaklaşımların⁹ yanısıra ve devlete de ulus gibi kimlik kavramı açısından yaklaşmanın mümkün olduğunu ve bunun da dış politika analizlerine ciddi imkânlar sunabileceğini belirtmek istiyoruz.

Türkiye bağlamında ulus ve devlet kimliklerinin dış politikadaki izafi rollerinin analizine geçmeden önce bazı temel kavramlara biraz açıklık getirmekte fayda var. İlk bakışta kimlik, bir bireyi veya nesneyi nitelendiren kendilerine münhasır özellikleri ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir.¹⁰ Ortak veya paylaşılan özellikler esas olsa da genelde bir kimlik tanımında biricik veya spesifik olan öğelere öncelik verilmektedir. Bireysel düzeyde kimlik kazanımı 'ben kimim' sorusuyla başlayan bir süreçtir. 'Ben kimim' sorusuna verilecek yanıtlar öncelikle bireyin kendine has özelliklerini ön plana çıkaracaktır. Bunlar yaş, boy, görünüm, renk gibi özdeksel ve fiziksel özellikler olabileceği gibi bireyin toplumsal ilişkilerdeki duruşunu belirleyen uysallık, uyumluluk, buyurganlık, sertlik ve yumuşaklık gibi karakter özellikleri de olabilir. Bireylerin özdeksel, fiziksel ve karakter özelliklerinden en azından bir kısmı toplumsallaşma ve eğitim yoluyla bir dereceye kadar değiştirilebilir de çoğu defa kalıtım yoluya belirlendikleri için bireyle bir ömür boyu yaşayacak özelliklerdir. Bu anlamda nesnellikleri de söz konusudur denebilir. Ancak kimlik dediğimiz olgu bireyin karakter özellikleri ve buna ilaveten kişinin kendisini nasıl gördüğü ve kendisini diğerleriyle nasıl/hangi yönden/neyle özdeşleştirip ayırdığı (identification) sorunsalını da içermektedir. Kişilik bir hal ise kimlik bir tavır alıştır; istençli ve bilinçli bir tercihi de

yanstır. İzaftır. Kendisini ve diğerlerini tanımlar ve tasnif eder. Kimlik tanımında bireyin ne olduğunu/olmak istediğini bilmesi kadar ne olmadığını/olmak istemediğini bilmesi de önemlidir. Bu anlamda da kimlik kavramı öteki veya ötekilerle birlikte var olan bir olgu olarak karşımıza çıkar. Ötekilerin var olduğu bir ortamda da bireyin imajı, yani kendisinin diğerleri tarafından nasıl algılandığı/ bilindiği/ tanımlandığı kimlik konusunun analizinde ihmâl edilemez.¹¹ Elbette bu anlamda kimlik ve imajın aynı şey olmadığı/olmayabileceği kabul edilecektir, ancak, bireyin kimliğini ya da ötekilere karşı duruşunu, kendisi onaylasa da onaylamasa da imajı kaçınılmaz bir şekilde etkileyecektir.

Bireysel kimliklerin uluslararası ilişkilerde, özellikle davranışçı yaklaşımin katkılarıyla ortaya çıkan yadsınamaz rolünün farkındayız. Ancak bu aşamada bir kaç önemli noktayı not etmeliyiz. Öncelikle, bireyin aynı zamanda sosyal bir varlık olduğunu ve bu yönüyle de, Anthony D. Smith'e katılarak, sosyal hayatın değişik yönlerini veya bütününlü ilgilendiren değişik kimlikleri aynı anda veya ayrı ayrı dönemlerde birden veya tek tek de taşıyabileceğini, en azından bir varsayım olarak dikkate aldığımızın bilinmesi gerekli.¹² Kollektif kimlikler bireysel kimliklerde olduğu gibi tanımlayıcılarla varlığını ortaya koyar ve ancak; ritüeller, efsaneler, inançlar, örf ve adetler gibi tanımlayıcı ögeler topluluk tarafından ortak görülüp içselleştirildiğinde ve 'biz ve onlar' duygusunun yaratıldığı durumlarda kendilerini hissettirirler.¹³ İkincisi, daha önce bireysel planda yapılan kimlik tanımının toplumsal planda da geçerliliği söz konudur. Dolayısıyla, birer kollektif olgu olan ulus ve devleti nitelendirmek için kullandığımızda kimlik kavramının, yukarda bireysel düzeyde yaptığımız tanımda ifadesini bulan ögeleri içerdiğini; tanımını, birey yerine ulus ve devlet kavramlarını kullanarak okumanın da yanlış olmayacağını düşünüyöruz. Ayrıca Roger Scruton'un da belirttiği gibi, "ancak toplumlar, uluslar, devletler, kurumlar ve klüpler gibi üyeleri bilinçli kimse-

lerden oluşan varlıkların bir kimliğe sahip olabileceklerini" varsayıyoruz.¹⁴ Ancak, kollektif kimlikler bireysel kimliklerin toplamından ibaret değildir. Bir ulusun kimliği elbette o ulusu oluşturan bireylerin kimliklerinden izler taşıyacaktır, ama, o ulusun kimliği kendisini oluşturan bireylerin tek tek kimliklerinin bir hülasası olarak görülemez/ görülmemelidir.

Smith, ulusal kimliği tanımlarken ulus konseptine bağlı olarak birbirinden ayırt edilebilecek en azından iki tür modelin varlığından söz eder: Batılı (sivil-ülkesel) ve Batılı olmayan (etnik). Smith'e göre, Batılı ulusal kimlik modeli sınırları belli bir ülke, yasal-siyasal toplum, üyelerinin eşit yasal siyasi haklara sahip olduğu bir düzen, kültür ve ideoloji gibi kendisini oluşturan bireylerce ortaklaşa paylaşıldığı kabul edilen elemanlardan oluşan; etnik model ise sivil ulusal kimlik modellerine hem meydan okuyan ve hem de o modele ortak atalar miti, ortak kültür, din, dil ve etnik köken gibi yeni unsurlar ekleyen ve özellikle Doğu Avrupa ve Asya'da ortaya çıkan bir kollektif kimlik modelidir.¹⁵ Bu modellemeler açasından Türkiye'ye baktığımız zaman genelde Batılı bir toplum olarak kabul edilmeyen Türk ulusu için etnik kimlik modelinin uygun düşeceği varsayılabilir. Bu bağlamda da tanım gereği, Türk ulusal kimliğinin başka özelliklerin yanısıra en azından modern Türkiye ve onun tarihi ile halihazırda bu ülkede yaşayan insanların ortak özelliklerinin yanısıra İslam'la, Osmanlılarla, Orta Doğu ve Orta Asya ile, günümüzde ve tarihdeki müslüman halklar ve devletlerle, Türkçe konuşan Andolu halkının maddi-manevi değerleriyle ve Türkiye sınırları dışında yaşayan tüm Türk topluluklarıyla ilgili olması gerekir. Eğer bunun böyle olduğunu kabul ediyorsak, mantıksal olarak Türk dış politikasının da zikredilen ortak değerler çerçevesinde belirlenen bir politika olduğunu kabul ediyoruz demektir. Dolayısıyla da daha çok güvenlik ve ideolojik kaygıların egemen olduğu 1945 sonrası uluslararası sistemin Sovyetlerin yıkılışı ile yerini almaya başlayan yeni

düzende (new world order/disorder) ön plana çıkan tarihsel, etnik, dinsel, kültürel ve hatta medeni değerler gibi faktörlerle beslenen bir uluslararası ortamda, Türk dış politikasının kimliğinin de bu yeni faktörler doğrultusunda yeniden tanımlanması veya en azından 1923'den 1990'lı yıllara kadar ihmal ettiği alanlarda etnik kimlik modeline uygun bir biçimde yeniden ilgilenmesi beklenir(di).

Ancak, modern Türkiye'nin kurucu babaları hiçbir zaman ne ulusal kimlik tanımında ve ne de bu ülkenin dış politikasının yapımında sözü geçen faktörleri baz alan bir yaklaşımı benimsememişlerdir. Gerçekte, Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda modern anlamda bir ulusu ifade eden Türk nosyonu bile yoktur. Cumhuriyeti kuranların gerçekleştirmek istedikleri amaçlardan birisidir bu. İmparatorluk bakiyesi ümmetçi bir cemaatler topluluğundan, adı Türk olan Batı normlarında bir ulusu yaratmak asıl hedeftir. Zaman zaman aşırı etnik vurgularla beslense ve hatta ırkçı özellikler taşıyan uygulamalara hem zemin hem de imkân tanıyan anlayışı içerse de, Mustafa Kemal'in ulus tanımı daha ziyade Smith'in sivil modeline yakındır.

En az iki yüzyıllık bir dönemin sorunu olan bu toprakların insanlarına verilecek kimlik tartışmasında Osmanlıcılıktan, İslamcılığa, Laikçiliğe, Türkçülüğe ve Batıcılığa, Anadoluçuluktan Milliyetçiliğe, Turancılığa, Atatürkçülüğe, Devrimciliğe ve Sosyalizme (sadece bir ideoloji değil bir kimlik olarak) kadar konuyla ilgilenen insan sayısınca kimlik tanımlarıyla karşılaşılacaktır. Osmanlı bir yana, modern Türkiye'yi baz alan insanlar bile ulusal (ve dahi bireysel) kimlik söz konusu olunca her biri kendilerince önemli gördükleri kriterlere uygun tanımlar yapacaklardır. Kimi üzerinde yaşanan toprak, kimi bu topraklarda yaşayan insanların ortak değerleri olarak gördüğü din, dil ve kan, kimi tarih, kimi çağdaşlaşma, kimi de Kemalist devrimler açısından değerlendirecektir olayı. 1992 yılında yayınlanan bir çalışmada Cengiz Güleç, 1970-1986 dönemini

temsilen ele alıp incelediği 15 yazar ve 20 kitaptan yola çıkarak ulusal kimlik tartışmalarına verilen cevapları, Anadoluçular, Türk-İslam sentezcileri, Çağdaş Kültür sentezcileri, Atatürkçüler ve göçebe kimliği savunanlar adı altında beş kümede toplamıştı.¹⁶ Bu, yazarın analitik kaygılarla yaptığı bir sınıflandırma aslında. İşin ayrıntısına ve eleştirisine girildiği zaman, örneğin Kafesoğlu ile Özel'i aynı kategoride değerlendirmenin dayanılmaz hafifliği sezilecek ve ele alınan yazar ve kitap sayısınca kimlik tanımlarının olduğu görülecektir.

Bu nedenlerden dolayı, Türk dış politikasında sürekliliği sağlayan bir unsur olarak ve dış politikanın yapımında kimliğin rolünün tesbiti açısından ulusal kimlik yerine, devlet kimliği kavramının kullanılmasını öneriyoruz. Devlet kimliği, bir devletin kendisini özdeşleştirdiği, nitelendirdiği veya tanımladığı bir dizi düşünceler, ilkeler ve eylemler bütünüdür. İşin özünde tanımı ne olursa olsun devlet de en az ulus kadar soyut ve muhayyel bir varlıktır. Ancak ulusal kimlik tanımlarında var olan genel subjektifliğin aksine devlet kimliği sosyal bilimler açısından objektiflik ne kadar mümkünse o kadar objektif bir kavramdır. Kimliği ne olursa olsun devlet bir normlar-kurallar temelinde varolur ve yükselir. Her bir devlet bu anlamda, ya anayasa ve benzeri hukuki metinlerde yer alan yazılı biçimiyle ve/veya toplumca ne olduğu konusu üzerinde konsensus sağlanmış kimi geleneksel kalıplarla kendini tanımlar. Oluşan veya oluşturulacak olan politikalar bu normlara/kalıplara uymak zorundadır ve devlet de kimi organları aracılığıyla bunun denetimini yapar. Her devletin bir kurucu mantığı vardır. Bu mantık bir ideoloji olarak ortaya konulabileceği gibi konulmuyabilir de. Resmi ideoloji eşittir devlet kimliği değildir. Ama devlet bu mantığa uygun ve kimliğini oluşturan kalıpları da ortaya koyan yegâne kural oluşturma merkezidir. Bu anlamda da norm yaratma özgürlüğü olmayan siyasal sistemi devletten ayırmak ve siyasal siste-

min, partilerden hükümetlere ve parlemontaya kadar, işlevinin ancak varolan normlar çerçevesinde hareket etmek olduğunu;¹⁷ ancak, devletin kimliğinin de ulusal kimlik gibi dinamik bir fenomen olması nedeniyle siyasal sistemin çalışabilmesi için az ya da çok bir esneklik payına sahip olduğunu da belirtelim. Dolayısıyla çok defa içsel ve dışsal çevrenin değişimiyle ortaya çıkan yeni durumlara adaptasyon sürecinde devletin yaşadıkları illa ki bir kimlik değişimi veya krizi olarak görülmemeli. Devleti bir bütün olarak veya bazı kurumları aracılığıyla kendi kimliğine/mevcudiyetine yönelik tehditleri belli bir oranda tolere edebilecek bir varlık olarak değerlendirmek, devlet ve ulus hayatında zaman zaman yüzyılları alabilecek kimlik değişimlerini/krizlerini tesbit ve teşhis de aceleci olmamak gerekir. Devletin şartlar gereği kimlik kalıplarında harmanlama yapması kimi kalıpları öne alırken kimilerini arka plana itmesi her zaman yaşanabilecek bir durum olabilir. Mesela 1930'lu ve 40'lu yıllarda Avrupada'ki milliyetçi/faşist hareketlerden etkilenen Türkiye'de milliyetçilik üzerinde daha fazla vurgu yapılmış; 1929 Buhranı'ndan olumsuz, Sovyetlerin planlı kalkınmasından olumlu etkilenen Türkiye devletçilikle tanışmış ve bu durum 1980'lerden sonra ağırlığını yitirmiştir. 1960 Anayasası'nı daha önceki yılların atmosferi ve bu anayasa yapılırken etkili olan bazı düşünceler etkilemiş daha özgürlükçü bir yapı oluşturulmuştu. Türkiye'de İslamcılar NATO şemsiyesi altında, Soğuk Savaşın "Yeşil Kuşak" politikasının bir gereği olarak özündeki anti-komünistlikten faydalanmak amacıyla resmen beslenmese bile uzun süre görmezden geldiler. Ama ne zaman bu tür olgular Kemalist devletin kendi varlığına/kimliğine karşı bir tehdit olarak belirdi o zaman devletin kurucu mantığını savunan güçler devleti korumak üzere harekete geçtiler.

Sadece ulusla devlet arasında bir fark yoktur, sosyopolitik bir bakış açısıyla devlet, toplum/halk, hükümet, ve idare/kurum konseptle-

ri arasında dikkat edilmesi gereken ayrımlar da vardır.¹⁸ Devlet, özellikle adaptasyon zamanlarında bu kurumların bir ya da bir kaçıyla çatışabiliyor ve ittifaklar yapıp o dönemi bir şekilde bir devlet kimliği krizine dönüştürmeden atatabiliyor. Özellikle son dönemlerde Türkiye'de yaşanan olayların değerlendirilmesi açısından bu ayrımların önemli olduğunu, Mustafa Kemal'in fikir, eylem ve uyarılarından doğmuş ve zaman içerisinde biçimlenmiş Türkiye Cumhuriyeti kimliğinin muhafazası konusunda MGK ve Genel Kurmay Başkanlığı gibi kurumların, özelde de bu kimliğe uygun dış politikaların yapıp uygulanmasını ve sürekliliğini sağlayan Dışişleri Bakanlığının aralarındaki yakın ilişki ve bağla kimlik, devlet ve dış politika bağlamında oynadıkları rolün vurgulanması gerekiyor.¹⁹

Devlet Kimliği: Dış Politikanın Motoru

Devletin bir aktör olarak dış politikayı belirlediğini söylemek aslında orjinal bir yaklaşım değildir. Genelde uluslararası politika ve özelde dış politika konusunda sözü edilen geleneksel teorinin iddiası da budur zaten. Dış politika, bir ulus adına hareket eden devletin (veya hükümetin), ulusal menfaatleri ve/veya ulusal gücü maksimize etmek amacıyla, anarşinin asıl olduğu ve düşman aktörlerin birbirleriyle kıyasıya güç mücadelesi yaptığı bir ortamda gerçekleştirdiği rasyonel kararlar ve eylemler bütünüdür. Bu yaklaşımda ulus ve devlet/hükümet arasında mükemmel bir uyumun varlığı varsayıldığı gibi dış politika da, dışa yönelik bir tavır alıştan ibaret, iç faktörlerden ve etkilerden uzak bir alan olarak görülür.²⁰

Oysa ulus ve devletin ulusal devlet modellerinde örtüştüğü durumların varlığı kabul edilse bile, yeryüzünde ulusun ve devletin henüz tam olarak birbirleriyle bir olmadığı toplumların varlığı aşikârdır. En küçük oluşumlardan en büyüğüne, aileden ümmete, cemaat kalıplarının sürekli anlam değiştirdiği yeryüzünde asıl olan herhalde ulus/devlet ayrılığı-

dır. Ne uluslar ne de devletler evrenseldir. Devletin ulusun yardımı olmaksızın doğduğu bir gerçektir. Bir devletin himayesi olmadan tarih sahnesinde yerini alan uluslar da vardır. Bunlar insanlık tarihinin belli bir döneminde bir birinden bağımsız olarak ortaya çıkmış özünde tanrısallık/kutsallık, iktidar/ebedilik, emirlik/tabilik arayışları yatan birer insani keşiflerdir. Bir ulusa dayanmayan devletler, devleti olmayan ve/veya değişik devletler arasında dağılmış uluslar var hâlâ yeryüzünde. En azından bu açıdan Ernest Gellner'in izini takip ederek ulus ve devletin tarihsel birer nosyon olup birbirlerinin yerine kullanılabilecek kavramlar olmadıkları konusundaki yaklaşımların altını çizmek; bu nosyonların tarihselliğinden kaynaklanan "ulusunu arayan devlet" ile "devletini arayan ulus" ayrımını da not etmek gerekir.²²

Bu notlar ışığında Türkiye'nin ulusal kimliğini tanımlamanın ve kavramı operasyonel bir biçimde analizlerde kullanmanın biraz daha güçleştiğini de belirtmemiz gerekiyor. Çünkü Türkiye dışında farklı ülkelerde milyonlarca Türk yaşadığı gibi Türkiye sınırları dahilinde de Bosnalısından Gürcüsüne, Arabından Arnavutuna, Rumuna, Ermenisine kadar, halk tabiriyle yetmişikibuçuk millet, etnik kökenleri farklı (veya kendilerini öyle tanımlayan) topluluk yer alıyor. Philip Robins'in de değindiği şekliyle, halihazırda "Türk ulusu ve Türk devleti birbirleri yerine ikame edilebilecek kavramlar olmaktan uzaktırlar."²³ Böylesi bir ulus/devlet ayrımını müteakiben Türk dış politikasını belirleyen faktörün Türk ulusu değil Türk devleti olduğunu söyleyip bu noktadan sonra da modern Türk dış politikasının bu devletin kimliğinin uluslararası ilişkilere yansıtılmış biçimi olduğunu iddia edebiliriz. Elbetteki herhangi bir ülke gibi Türkiye de zaman zaman hem iç hem de dış politikalarının belirlenmesinde ulusal, bölgesel ve global çevrenin değişen yapıları nedeniyle uyum güçlükleri yaşamış/yaşamaktadır, ancak, bu güçlükler geleneksel politikanın yönünü ve yapım anlayışını uzun vadede değiştiren özellikler arzet-

memektedirler. Bu da esas olarak kuruluşundan günümüze kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin orijinal yapısı ve karakterini koruması sayesinde mümkün olmuştur.

Ulus ve devlet kimliklerinin ayrıştırılması, modern Türk devlet ve ulusunun tarihsel gelişim çizgisi ve hassaten Türkiye'de güçlü bir devlet geleneğinin varlığı açısından da önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları da devlet kavramının kendilerinin devraldıkları mevcut toplumsal birimler ve bireyler arasındaki saygın ve üstün konumunu farketmiş olmamalıdır. Cumhuriyeti kuranlar, devlet aygıtıyla, İran-Arap-Selçuklu-Bizans anlayışlarından derin bir şekilde etkilenerek kendilerine kadar gelmiş, İslam'daki ulu'l emr ve hilâfet kurumlarıyla izafi de olsa kutsallık kazanıp dokunulmazlık atfedilmiş ve aslında seküler politikalar için tarihteki şeriat-örf ikileminin örf ayağına dayanarak evrilmiş güçlü bir egemenlik mekanizmasını da ele geçirmiş oldular.²⁴ İşte ancak bu aşamadan sonra, Aydınlanma düşüncesi, pozitivizm ve Fransız İhtilali'nin etkisinde kalan siyasal elitler, varolan bu devlet nosyonuna yaslanarak öncelikle devletin yapısını ve kimliğini değiştirdiler; ardından da her konuda olduğu gibi, öykündükleri Batı standartlarında bir ulus yaratmaya kalkıştılar. Bu, aslında Benedict Anderson'un adını koyduğu *muhayyel*²⁵ ya da Ernest Gellner'in sözünü ettiği *icat*²⁶ edilmiş bir topluluk tanımına tıpatıp uyan bir kollektif kimlik yaratma projesinden başka bir şey de değildir.

Öteki'nin Kemalist Devlet Kimliğindeki Yeri ve Etkileri

1923 sonrası modern Türk devletini yaratıcılar, devletin eğer üç temel kurucu ögesi, egemenlik, belli bir toprak parçasına sahip bağımsız bir ülke ve üzerinde tartışmasız bir otoritenin uygulandığı bir nüfus/halk (ulus olması şart değil) ise, bunların tamamını Kurtuluş Savaşı'nın kendilerine sunduğu olanaklar sayesinde aslında önlerinde bulmuşlardı. An-

cak önlerinde buldukları devlet, geleneksel bir devletti ve ideallerinde var olan, "muasır medeni milletlerin" sahip oldukları özelliklere sahip değildi. Modern Türkiye Cumhuriyeti kimliğini oluşturanlar Osmanlıyı bir antitez olarak algıladılar. Nedeni basitti: geleneksel/Osmanlı devleti egemenliğin kaynağından kullanma biçimine, ülke kavramından uyruk-luk kavramına kadar bambaşka bir inanç ve fikir dünyasının ürünüydü, bambaşka idealler peşinde koşmuştu, bambaşka bir kimliğe sahipti. Osmanlı en azından 600 yıllık bir tarihi ve bu tarihin üzerine yüklediği sorunları/sorumlulukları da taşımaktaydı. Boyutları ve içeriği tartışmaya açık olmakla birlikte bir din devletiydi. Hilâfetin merkeziydi. Ulus yoktu, milletler vardı ve ümmetçiydi.²⁷ Devlet bir eritme potası işlevine sahipti; homojen olmayan ama topluluk yapısındaki yeri ve rolleri belli halk(lar)ın ortak varlığıydı. Ancak, bir dönemler kendisine güç katan çokluk kaosla sonuçlanmış, kargaşa getirmişti. Gücü oranında başarılı veya başarısız dönemler yaşamıştı ama özünde fetihçiydi, emperyal bir vizyona sahipti. Misyoner bir ruhla hareket ediyordu. Gazi/Gaza, derviş/tekke, mücahit/cihat devletiydi. Başlangıçta, adaletin bir fonksiyonu olarak kabul edilen devletin kendisi bir davanın aracı olarak görülüyordu. Ancak duraklama ve ardından çözülmeye gelen süreçte "bu devlet nasıl kurtulur sorusu" sorulunca devlet bir araç olmaktan çıkıp bizatihi mevcudiyeti amaç haline dönüşecekti. Yükselen Batı'nın amansız düşmanıydı. Bir yanda Osmanlı öte yanda Avrupa vardı. İslam'ın insan, hayat, iman, cihat, dost/düşman ve ülke-vatan (dâr) kavramlarına yüklediği anlam ile inananlara gösterdiği hedef (Rızay-î İlahi ve İlâ-yî Keli-metullah) çerçevesinde Söğüt'te başlayıp Mondros limanında demirli Agememnon'da biten serüvenin en önemli tarafıydı Avrupa. Avrupa için de Osmanlı vazgeçilmezdi aslında. Her şeyden önce bir Avrupalı kimliği onun-zoruyla oluşmuştu. Gâvurların bir parçası olarak Avrupalı, Osmanlı'nın nasıl "öteki"si ise

Avrupalı kimliğinin "öteki"si de Osmanlıydı/Türklerdi. Osmanlı, genelde tüm dünyaya ama özellikle Batı'ya karşı bir üstünlük duygusuna sahipti. Batıyla olan ilişkilerinde asırlarca süren bahşeden ve tepeden bakan konumunu zamanla kaybetse de aslında musavat ve müteakabiliyet kendisine hep zor geldi. Gelişme ve büyümeleri de birbirinin zıddıydı. Dolayısıyla, özellikle 17. yüzyıldan sonra Batının yükselişi onun hem iktidar ve hakimiyete ilişkin düşünsel temellerini zayıtlattığı, hem de üzerinde yaşadığı toprakları erozyona uğrattığı ve tebaasının kendisine olan tabiiyetini yok ettiği için çöküşü demekti.²⁸

Sonuç olarak Osmanlı dış politikasına renk veren kimlik işte bu devlet kimliğiydi diyebiliriz. Cumhuriyeti kuranlar da bunların farkında olan kimselerdi. Kendileri de birer Tanzimat ürünü olmalarına rağmen Tanzimatçı kafaların devleti yaşatmak için geliştirmeye ve uygulamaya çalıştıkları eklektik yaklaşımları bir kenara bırakıp soruna kökten ve bütüncül bir yanıt sundular. Tanzimatçı kafayla paylaştıkları nokta Batı normlarına uyacak Avrupalı bir devlet ve toplum yaratılırken ana referans olarak yine Osmanlı'nın kullanılmasıydı, ama, Cumhuriyetçilerin Osmanlıya referansı negatif bir referanstı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran zihniyeti çok geniş bir topluluğun zihniyeti imişcesine görüp örneğin Ziya Gökalp gibi isimleri listeye almak çok doğru değildir. Çünkü Cumhuriyeti kuran zihniyet ö-zünde "Tek Adam" Mustafa Kemal zihniyeti-ydi ve kesinlikle döneminin en koyu Türkçülerinden İslamcılara ve Liberal eğilimli Batı-cılara kadar pek çok aydın kesimi pençesine almış kes-yapıştır zihniyetini paylaşmıyordu. Mustafa Kemal'in "muasır medeniyet" standartlarına uygun bir devlet yaratıp, sonra, bu devlet eliyle yine Batılı bir toplum/ulus yaratma projesi net bir düşünüş, plan, proje ve stratejinin ürünüydü. Örneğin Ziya Gökalp'in medeniyet/kültür ayırımına dayanan, özünde Durkheimci düşünüşün ve dolayısıyla iş bölü-

mü inancının yattığı meşhur teslisi, yani "Türk milletinden, İslam ümmetinden ve Garb medeniyetindenim" sloganını, Mustafa Kemal hiç benimsemiş. Eğer kendisinden önce bir isim aranırsa bu, herhalde, kendisi gibi eklektik olmayan ve Batılılaşmaya bütüncül bir açıdan, topyekûn bir değişme olarak bakan Abdullah Cevdet olmalı.

Kültür ve medeniyet ayrımı yapmayan Mustafa Kemal, Osmanlı devletinin anakronik bir varlık haline geldiğini anlamış, ismen de cismen de tarihteki yerini almasının daha uygun olduğuna karar vermişti. Zümrüd-ü Anka ölmüştü. Onun külleri arasından doğacak olan varlık önceki dönemin kimliğini taşımayacaktı. Tamamen yeni bir kimlikle yeni bir devlet ve ulus inşa edilecekti. Hedef muasır medeniyet seviyesine ulaşmaktı. Ancak Batılı devlet modeli bir ulus devletti. Oysa Osmanlı'dan elde kalan pek az sayıdaki aydınlar dışındaki insanlar için ne ulus, ne ulusçuluk ve ne de ulusal devletin pek bir anlam ifade ettiği söylene- mezdi. Bu açıdan öncelikle yapılması gereken, yine Batılı standartlara uygun modern bir devlet yaratmaktı. Daha önce de belittiğimiz gibi Cumhuriyetin kurucu babaları için Türk toplumunda varolan geleneksel devlet inancı, özel anlamda eski devlet kimliğinin terkedilmesi, genel anlamda da modernizmin Türkiye'de başarısı için kuvvetli bir araç sunuyordu. Hilâfetin ve saltanatın kaldırılmasıyla ortaya çıkan boşlukta Cumhuriyetçiler devleti, kutsallık kökenleri din ve tarihte olsa da örften gelen geleneksel yapıyla tanrının yerini alan seküler düzenleyici bir otorite olarak yüceltilecekti. Devletin karşısında ne birey, ne cemaat, ne cemiyet ve ne de millet vardı. Kemalist çevrenin önemli isimlerinden Recep Peker'in ifade ettiği gibi, ulus bile 'kendi başına' "fertlerin yarattığı kalabalık yekûnu'ndan ibaretti; bu kalabalığın bir değer ifade etmesi ancak devletle mümkündü."²⁹

Bu devlet sayesinde, Mustafa Kemal'in 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başlayan modernleşme süreci, 1920 ve 1930'lu yıllarda

gerçekleştirilen devrimlerle önce siyasal iktidar yapısında değişiklikler yaratmış, sonra hukuki ve daha sonra da tüm toplumsal alanda etkisini gösteren toptan bir kimlik değişimini sağlayacak hale gelmiştir. Yani, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliğini, 1924 anayasasından başlayarak tüm anayasalarda ve/veya yasalarda yer alan ve korunan, spesifik olarak modern Türkiye'nin mimarı Mustafa Kemal'in düşünce, eylem ve öğütlerini içeren ilkeler ve kalıplar oluşturmaktadır. Bu yeni kimliği tanımlayan öğeler de aynı zamanda dış politikayı belirleyen ilkeler halini almış, devletin kimliği ile dış politikanın kimliği özdeş hale gelmiştir. Nasıl siyasal yapıdan giyim kuşama kadar Türkiye'de modernist değişimin yönü Batıya, dış politikanın yönü de Batıdır. Mustafa Kemal için Batılılaşmak aslında Türk devletinin ve ulusunun yegane çıkış yoludur. Ulusal bir devletin kurulması, Avrupalı bir devlet ve uluslararası toplumun saygın bir üyesi olabilmesi için, sadece Osmanlı dönemindeki toplumsal yapının modern temeller üzerine oturtulması da yetmezdi. Aynileşmek istenilen Batıyla varolan tarihsel düşmanlıkların da ortadan kaldırılması gerekirdi. Bunun için de her şeyden önce Misak-ı Milli sınırları içinde ulusal/laik bir devlet kurulacak ve bu devlet ümmetçi tutkularından, maceracı politikalarından ve boş hayallerden uzak duracaktı. Ne pan-İslamcılık yapalım denecekti, ne de yapılacaktı. Ulusçuluk bir ilkeydi ama bu ulusçuluk ülkesel bir ulusçuluktan ve etnik milliyetçilikle ilgisi yoktu (territorial state/nation); Türkçülük, Turancılık gibi "tulû emeller peşinde" koşulmasına karşıydı. Fikirde ve eylemde realizm esastı.³⁰

Yönü bu şekilde doğrultulan dış politikaya, Türkiye'nin yaşadığı kimlik değişiminin etkisi elbette bunlarla da sınırlı değildi. Batılılaşma ve modern bir ulus/devlet yaratma bir hedefti; sekülerizm de bunun ana harcı. Dolayısıyla Türk dış politikası dinsel temellerden arındırılmış, Batıyla aynı yöne bakan bir çizgiye getirilmişti. Bunlar yeni Türk devletinin kimliğinin esaslı kalıplarını oluşturuyorlardı ama,

bu yeni kimliğin 75 yıldır dış politikayı da yönlendiren başka vecheleri, vurgulanması gereken başka boyutları da vardı. Yeni devlet-kimliği her şeyden önce Batıyı bir düşman cephe olmaktan çıkarırken, Osmanlı dönemindeki kimlikte var olan *öteki* kavramını tartışmalı bir hale getiriyordu. Özünde dinsel bir içerik taşıyan ve Batılıları "öteki"leştiren eski kimlik tanımlamasındaki Batı'nın yerini bu de-fa doğrudan Osmanlı alıyordu. Bu da, pratikte, ya bizzat İmparatorluktan devralınan halkın kendisi³¹ veya Araplar gibi bir zamanlar Osmanlı'nın bir parçasını oluşturan uluslar oluyordu.³²

Osmanlıyı "öteki"leştiren bu yeni kimlik anlayışının hem kavramsal boyutunu ve hem de neticelerini aşağıda birazcık açmaya çalışacağız. Ama önce, modern Türk kimliğinde bir başka "öteki" olarak gözüken İmparatorluğun eski tebaası, şimdilerin bağımsız devletlerine karşı Türkiye'nin takındığı tavır konusunda bir kaç noktanın zikri gerekiyor. Türkiye'nin İKT'ye resmi üyeliğinin önünde engelin anayasal bir ilke (laiklik) olduğu söylenmekte sanki konu yasal bir engeli ilgilendirmekteymiş gibi sunulmaktadır. Oysa yasal açıdan baktığımızda özellikle egemenlik haklarının devri konusunda Türk anayasalarında yer alan ifadeler Türkiye'nin AB ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyebilecek bir içerik taşımakta, ancak, mevcut yasalara rağmen ilişkiler mümkün olduğunca yoğun (eğer sorun varsa, bu, politik-ekonomik nedenli) sürdürülebilmektedir.³³ Demek ki yasaya rağmen AB'ye toleranslı davranılırken bu tavır İKT konusunda sergilenmemektedir. Burda çifte standartmış gibi görünen tavır farklılığı Türkiye'nin ikili ilişkilerinde zaman zaman rastlanan bir davranış kalıbıdır aslında. Batı ülkelerinden hemen hemen her gün ve her konuda eleştiri alan Ankara, bunları özellikle kamuoyu önünde yumuşatmaya çalışırken; bu eleştirilerin cüz'i sayılabilecek bir kısmının bile bir İslam ülkesi tarafından yapılması durumunda çok daha fazla tepki göstermekte, zaman zaman olayı tırmandırmaktan kaçınmamaktadır.

Örneğin İran'la ilişkilerinde böylesi durumlara sıkça şahit olunmaktadır. Biz bu tavır farkının da kimlik konusuyla yakından ilgili ve Toynbee'nin İslam dünyasının modernizme karşı tepkisini açıklamak için başvurduğu Zealot/Herodian farklılığı temelinde yaptığı şu değerlendirmenin de hâlâ geçerli olduğunu düşünürüz: "Kendi akrabalarından bir Zealot ile çarpışan bir Herodian'ın ona bir Batılıdan daha insafsızca davrandığını unutmamak gerekiyor. Batılılar, İslamcı Zealot'a kamçularla işkence ederken, İslamcı Herodian ona akreplerle işkence" eder.³⁴ Bunun altında belki de Zealot'un Herodiana o unutmak istediği geçmiş hatırlatması yatıyor olabilir. Doğulu ülkeler karşısında zaman zaman hırçınlaşan Türkiye, Batılı ülkelerle ilişkilerinde mümkün olduğunca alttan alan bir tavır sergilemektedir.

Cumhuriyet, kendisini ve politikalarını yüceltmek adına iki şeye özellikle başvurdu: Birincisinde, eskiden varolanı kötileyerek devri sabık yaratıp Osmanlı dönemini bir "Cahiliyye dönemi" pozisyonuna itti. Açıkçası Gellner'in amnesia olarak isimlendirdiği bir süreç yaşıyor, toplumun hafızası silinmeye çalışılıyor, geçmişe ait ne varsa tasfiyeye tabi tutuluyordu.³⁵ Hafızayı silme operasyonları özellikle İslami kavram, motif ve sembollerin ya doğrudan yok edilmesi veya küçümsemesi tarzında cereyan ediyor, resmi/hukuki yapı bir yana toplumsal ve bireysel tüm alanlarda, Vali'nin de belirttiği gibi, yoğun bir de-İslamizasyon yaşıyordu.³⁶ Şeriye ve Evkaf Vekâletlerinin ilgası, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması; Takvim, Saat ve Hafta Tatillerinin alfrangalaştırılması ve Yazı Devrimi bunların en açıklarındandı. İkincisi, tarihin yeniden imal idi (the reconstruction of history). Yeni kimliğe yeni mitler bulundu. Osmanlı döneminin tam aksine İslam tarihi bilinçli bir şekilde ihmal edilirken Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi ile Anadolu medeniyetleri ve eski Türk tarihi canlandırılıyor; Batı, sadece o günkü Batı olarak alınmıyor antik dünyaya bile göndermeler yapıp Latin/Yunan dil, tarih ve ede-

biyatı milli eğitimin bir parçası haline getirilerek Arapça ve Farsçadan kaçılıyor, "muasır medeni milletler" in müzikten giyime her şeyi alınıyor, yeniden yaratılmak istenen ulusun, hafızası kodlanıyordu.³⁷ 1962'de Good'un ve 1972'de de Connor'ın tanımlamaya çalıştıkları kavramlarla konuşursak bir ulus/devlet inşa edilirken (state/nation building) ötekisi yok ediliyordu (nation destroying).³⁸

S. Seyfi Ögün'e göre "Mustafa Kemal Türk ulusunu (devlet diye de okuyabilirsiniz) kavramlaştırırken ötekisiz bir jeopolitik kavrayış üretmeyi hedeflemiştir."³⁹ Batı gözönünde tutulduğu zaman doğru olan bu yargı, Doğulu uluslara karşı Türkiye'nin tavrı incelendiğinde, devlet/sivil toplum veya ulus ayrımlarının varlığı ve her birinin kendilerine mahsus kimlikleri esas alındığında eksik kalacaktır. Kemalist Cumhuriyetin "öteki"si jeopolitik ve/veya dış politika açısından Osmanlıdır. Osmanlı, Batı ile çatırır; modern Türkiye mümkün olduğunca Batıyla bütünleşmek ister. Batıyla aynileşme (identification) isteği zaman zaman kendisini çok absurd biçimlerde de göstermiş olabilir. Ama önemli olan bu değildir. Çünkü nasıl halka rağmen halkçılık yapılıyorsa bu zihniyete göre Batı'ya rağmen de Batıcılık pekâlâ yapılabilir. Bu konuda, Japonya'nın tarihte Çin'le ilişkileri bağlamında analiz eden bir Japon bilim adamı, Michio Kitahara, ilginç gözlemlerde bulunur. Ona göre bazı Japon aydınlarının Çin'i medeniyetin merkezi olarak göstermesi, kendi halklarını küçük görmeleri, Çin medeniyetini Japonların yarattığını veya Japonlar'ın aslında Çinli olduklarını iddia etmeleri tarihin bir döneminde düşman olan bir varlıkla aynileşmenin absurd görüntüleridir.⁴⁰ Batılılaşmayı hedef gösteren Türkiye'deki yönetici sınıf ve aydınların da benzeri takıntılara sahip oldukları bilinen gerçekler arasındadır. Batılı herhangi bir organizasyonda yer almak Türkiye için hâlâ hayati bir sorun gibi görülmektedir. Osmanlı dış ilişkilerinde büyüklük kompleksi yaşamıştır; modern Türkiye, *inferiority*.

Osmanlı fetihçidir, hatta son dönem aydınlarının bile pek çoğu irredentist, bir kısmı emperyal vizyona sahiptirler; modern Türkiye, statükocu. Osmanlı hilâfet merkezi olması sebebiyle dış politikasında da dini en azından görüntüde ön plana çıkarır. Modern Türkiye, devletin seküler kimliği gereği dış ilişkilerinde de tam sekülerdir. Dine dayalı hiçbir kurum ve kuruluşta yer almaz, organizasyonlarda bulunmaz ve desteklemez. Özellikle hilâfetin kaldırılmasından sonra Türkiye, bu yeni kimliğine uygun politikalar benimsemiş İslam dünyasından hızla uzaklaşmıştır. Atatürk döneminde İslam Kongrelerini boykot eden 1920-30'lu yılların Türkiye'si ile devletin seküler ilkeleri/ karakteri nedeniyle 1969'dan bu yana İKT'nin hukuki üyesi olamamış, ilişkileri fiili üyelikle idare etmeye çalışan 1999'un Türkiye'si arasında bir fark yoktur.

Osmanlı devlet kimliği değişik kimliklerle yanyana yaşamıştır, çoğulcudur ve bu husus "enerjisini dış dünyaya doğru teksif etme imkânı sağladığı" için özellikle klasik dönem Osmanlı dış politikasına güç katmıştır.⁴¹ Modern Türkiye üniterizmi tercih etmiş, "tek devlet, tek millet" sloganını hayata geçirmek ve mevcut farklardan kurtulabilmek için Cumhuriyetin kurulmasından bu yana gücünü içerde harcamış, dış politikada sırf bu yüzden ciddi sıkıntılara maruz kalmıştır/kalmaktadır. Bunun yanında, kimlik tanımında içerden birilerini ötekiler olarak tanımlamak, sürekli dış düşman yanında iç düşman fobisiyle de yaşamak zorunda bırakmıştır devleti. Farklı kimlikleri bizzat kendi varlığına (kimliğine) yönelmiş bir tehdit olarak algılayan Türkiye, zaman zaman, öykündüğü ve o olmak istediği Batı ile de sürüşme noktalarına gelmektedir. Elbette, Batılılaşma, Türk devletinin dış ve iç politikasının vazgeçilmez bir ilkesidir, ama bu ilke bizzat devletin kendi varlığını tehdit eder bir biçimde karşı bir tez olarak, (örneğin Kürt sorunun çözümünde ve İtalyan Krizi'nde olduğu gibi) ortaya çıkarsa devlet, kimliğini koruma refleksiyle hareket edip bir müddet Batı ile ilişkileri-

ni gözden geçirme kararı bile alabilir. Ama bu, devletin artık 75 yıldır geleneksel sayabileceğimiz kimlik kalıplarını değiştirmedikçe kesinlikle bir yön değişikliği, hatta bu konuda bir arayışı bile gündeme getirmez. Sadece olsa olsa Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkışından bu yana yaşananın benzeri bir durum ortaya çıkar ve Batıyla ilişkilerde duygusal gel-gitler yaşanır.

Türkiye'nin yaşadığı bu duygusal gelgitlerin elbette işin kimlik boyutuyla ilgili bir yönü vardır, ama, esas sorun, çok defa Ankara'nın boyunu aşan, Türklerin genelde dünyada ve özelde de Batıdaki imajlarıyla ilgili bir sorundur. Sizin kendinizi nasıl gördüğünüz ve/veya görmek istediğiniz artık bu aşamada önemli bir konu değildir. Türklerin en azından 700 yıllık bir dönemde Avrupa ile yaşadığı serüvenlerin birer tortusu olan bu konu, işin ilişkiler boyutunu belirleyen bir güce sahip olduğu için mutlaka dikkatle ele alınmalıdır. Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde zaman zaman yaşanan duygusallığın temel nedenlerinden biridir bu.

Kriz veya Süreklilik: Kimliğin Pratik Sorunu

Türk devlet kimliğinin bizatihi mimarı ve bu kimliğin dış politikada ne anlam ifade ettiğini en iyi şekilde gösteren birisi olarak Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk dış politikasının yeni devletin kimliği hayati rol oynamıştır. Hem modern bir ulus yaratmak ve hem de bu ulusu (ve dahi devlet olarak kendisini) Batıya entegre etmek devletin en önemli hedeflerindedir. Bu çerçevede bizzat M. Kemal'in önderliğinde uygulanan dış politikada da; 1) devletin seküler karakteri gereği Türkiye temeli dine dayalı ne bir organizasyona katılmış ve ne de ittifaklara ilgi dumaştır. Bu ilkeler Atatürk dönemi Ankara'sının bölge ve İslam ülkeleriyle ikili ilişkilerinde de belirleyici olmuşlardır. 2) Kemalist Türkiye, realist bir dış politika takip etmiş maceracı, fetihci/emperyal ve irredentist politikalara kapıları kapatmıştır. Kendine has bir Türk ulusçuluğu anlayışı var-

dır. 3) Modern Türkiye'nin idarecileri, Yunanistan da dahil tüm Batıya sempati ve takdirle bakmış Osmanlı'nın kan davasını gütmeyerek tersine Batı'ya karşı düşmanca politikalara son vermişlerdir. 4) Yukardaki ilkelerin de tabii bir sonucu olarak Batı dünyası ile sıkı bağlar kurmaya ve bu dünya ile entegre olmaya çalışmışlardır. 5) Türk dış politikası statükocudur. Ancak bu, eğer uluslararası ortam müsaitse ve Batı ile ilişkileri en azından olumsuz etkilemeyecek bir durum varsa, ilgili devletleri de ikna ederek Türkiye'nin menfaatlerini uluslararası kabul gören bir yolla korumasına engel değildir. İlgili Batılı devletlerin tasvibini alarak Balkan ve Saadabat Paklarının kurulmasına Ankara öcülük etmiş, Musul'da başarısız olsa da Montreux ve Hatay konusundaki isteklerini uluslararası hukuk mekanizmalarını kullanarak sağlamıştır. Kısaca, Türkiye, uluslararası ilişkilere, statükocu ve fakat hümaniteryen/enternasyonalist bir yaklaşımla bakmıştır/bakmaktadır.⁴²

Atatürk'ten günümüze gelen çizgide de bu ilkeler gözetilmiş, Türk dış politikasının ana mihveri korunmuştur. Atatürk'ten sonra gelen İnönü Atatürk'ün yarım bıraktıklarını, Menderes İnönü'nün yarım bıraktığını, yine İnönü Menderes'in, Demirel İnönü'nün, Özal Demirel'in, Demirel Özal'ın yarım bıraktığı işleri aynı ilkeler dorultusunda still farkı olsa da yapmışlar, Türk dış politikasındaki sürekliliği sağlamışlardır. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan gelişmelerde de Türkiye, hem Balkanlar ve Kafkaslar'a ve hem de Orta Asya ve Orta Doğu'ya (buna Körfez krizleri de dahil) yönelik politikalarında geleneksel dış politika kimliğine uygun hareket etmiş/etmektedir. Örneğin Balkanlara yönelik Türk politikası Amerikan politikasından farklı değildir. Hatta neo-Osmanlı suçlamalarına maruz kalmamak için çok fazla ihtiyatla hareket etmiş, olayı bir etnik ve dinsel dayanışma boyutuna çekmemeye, diplomatik girişimlerde bulunmakla beraber, bu konuda Batılı güçlerin önüne geçemeye özen göstermiştir. Körfez Savaşlarında,

kraldan fazla kralcı suçlamalarını ve ciddi ölçülere varan maddi kayıplarını bile göğüsleyerek Batılılarla birlikte hareket etmeyi yeğlemiştir. Orta Asya'ya yönelik politikasında da tamamen bir Batı dizaynı olan 'Türk Modeli'ni savunma kararıyla olaylara karışmış, ne pan-Türkist/Turancı davranmış, ne de İslamcı görünmüştür. Modelin temeli laikçiliktir ve bu Batı sponsorluğunda ortaya çıkan bir konudur.⁴³

Türk dış politikasında zaman zaman açılım/arayış veya geleneksel Kemalist çizgiden sapış gibi görülen bir takım sorunlarla veya gelişmelerle karşılaşılıyor değil. Ama en yakın örnek olarak Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikası ve "Türk Modeli" sloganına da biraz dikkatle bakınca farkettiğimiz olayın arkasındaki Batıcı yaklaşım diğer pek çok olay/olgu için de geçerli. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında bir ara takip eder gördüğü Türkçü yaklaşımın da arkasında aslında hep bu Batıcı anlayış yatmaktadır.⁴⁴ Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin sebebi neyse Atatürk'ün Saadabat Paketi'yle aralarında bazı benzerlikler kurabileceğimiz Menderes'in Bağdat Paktına üyeliğindeki sebep de odur. Türkiye'nin 1950'li yıllarda oynamaya soyunduğu Orta Doğu'daki rolüyle 1990'larda Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'daki rolü aynıdır. Türkiye her zaman bu tür roller oynarak daha fazla Batıya yaklaşmayı ummuştur herşeyden önce. Doğu'ya da gitse Kuzeye ve Güneye de baksa Türkiye hep Batıyı aramıştır. 1996 yılında koalisyon yoluyla iktidara gelen İslamcıların dizaynı gibi görünen D-8'in bile Türk dış politikası açısından yine Atatürk'ün Balkan ve Saadabat Paktlarından, Menderes'in Cento'sundan Özal'ın ECO ile KEİB'den çok büyük bir farkı yoktur. Özellikle uluslararası sistemin gerektirdiği ve Batının onayının alındığı durumlarda bazı ilkeler öne çıkabilir veya çelişkili görünebilecek bazı politik tercihlerde bulunulmuş izlenimi verilebilir. Bu, esneklik sınırları içinde olduğu sürece tolerans gösterilecek bir durumdur. İş, boyutları aşınca politika törpülenir.

Kaldı ki Batılılaşmanın Türkiye'ye önemli giriş kapılarından biri olan Dışişleri Bakanlığı ve bürokrasisi Türk dış politikasının geleneksel yapısının değişmesine hemen müsaade eden bir kurum da değil. Varsalım ki RP gibi aykırı söylemlere sahip partiler D-8 gibi projeler başlatsınlar. Projelerin uzun vadede doğrudan uygulayıcısı olan Dışişleri bürokrasisi tatmin edilmedikçe bir projenin dış politika biçimi alması nerdeyse imkânsızdır. Çünkü bir proje ancak uygulandığında ve kendisini tekrar edip/üretip beslemeye başladığında (feedback) gerçek bir politika halini alır. Geleneksel çizginin dışında bir takım işlere kalkışan bir iktidar ortaya çıktığında veya ülke bilinen/bilinmeyen sebeplerle kaosa sürüklendiğinde bile Türkiye hâlâ Kemalist devlet kimliğini ve bu kimliğin ürünleri dış politikayı ayakta tutabilecek, MGK ve Genel Kurmay Başkanlığı gibi kurumlara sahiptir. Sistem ona göre dizayn edilmiştir. Hâlâ süregelen bir dizi inkılap ve ihtilallerle yapılan bazı balans ayarlarıyla gerektiğinde Cumhuriyeti kuranların koydukları ilkelerden sapmalar düzeltilmekte; Kemalist devlet kimliği restore edilmektedir. Ancak, ihtilallerin ve müdahalelerin dış politikada yön/kimlik tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemi takip etmesi ilginçtir ve restore edilen sadece devletin bozulan niteliklerinin tamiri veya ince ayarı değil, dış politikadaki sapmalardır da. Bu, 1960, 1971 ve 1980'de böyle olmuştur; 28 Şubat sürecinde de.

Sonuç

Genelde dış politikanın yapımı, özelde de dış politikada kimliğin rolü analiz edilecekse konuya ulusal kimlik yerine devlet kimliği açısından bakmak daha isabetli olacaktır. Ulusal kimliğin ne olduğuna verilen cevapların çokluğu ve işin subjectifliğinin önüne geçmenin nerdeyse imkânı yok gibidir. Oysa devlet kimliği kavramı dış politika yapımının elitist karakteri, ağırlığı tartışılrsa da uluslararası ilişkilerde devletin aktörlük konumu ve devletin kimliğini tanımadada objektif referanların/kural-

ların/normların varlığı dikkate alındığında popülizmden kendini sıyrma olanağı olmayan ulusal kimlikten her anlamda daha kullanışlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet/rejim tipolojileri gibi nerdeyse birbirlerine hiç benzemeyen aktörleri alt alta toplayıp sınıflandırmak da çok sağlıklı olmasa gerek. Bunun yerine, yine devletin esas olduğu, fakat her bir örneğin kendine özgü niteliklerini de koruyabileceğimiz devlet kimliği kavramı daha sağlıklı ve kullanışlı görülüyor. Ulus yerine devleti kullanmak bize, kimlik kavramını da daha objektif bir şekilde analize dahil etme imkânı da sunuyor.

Ulus/devlet modeli yerine devlet/ulus modellerinin geçerli olduğu ülkelerin dış politika davranışlarının analizinde en az Türkiye örneği kadar ilginç sonuçların ve bağlantıların ortaya çıkabileceğini düşünüyoruz. Devlet kimliği kavramıyla bir konuya yaklaşmış olmak mutlaka resmi tarihçilik yapmak anlamı taşımaz, ama resmi tarihi ve mekanizmayı yok sayıp analiz yapmanın da pek imkânı yok.⁴⁵

NOTLAR

1. Bu tür iddialar ve geniş bir tahlili için Ş. Çalış, *The Role of Identity in the Making of Modern Turkish Foreign Policy*, Unpublished PhD Thesis, The University of Nottingham, Nottingham, 1996, s. 1-33.

2. Konunun ilk anıldığı yayınlanmış bir çalışma için bkz: Ş. Çalış, "The Turkish State's Identity and Foreign Policy Decision Making Process", *Mediterranean Quarterly*, Vol.6. No. 2, s. 135-155.

3. Kimlik krizi kavramının tanımı için bakınız: E. H. Erickson, *Identity-Youth and Crisis*, London: Faber and Faber, 1968, s. 15-19 and 94-116. İdem, "Identity, Psychosocial", in *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. VII, New York: Macmillan & Free Press, 1968, s. 62. W. Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 35-37.

4. Erickson, *Identity*, s. 18.

5. Erikson, "Identity Psychosocial", s.62.

6. G. S. Harris, *Turkey: Coping with Crisis*, Westview: Boulder, 1985, s. 175

7. Çalış, *The Role of Identity*, s. 16.

8. J. N. Rosenau, "Theorising Across Systems: Linkage Politics Revisited", J. Wilkenfeld (ed.), *Conflict Behavior and Linkage Politics*, New York: D. MacKay, 1973, s. 25-56. Ayrıca J. N. Rosenau, *Linkage Politics*, New York: Free Press, 1969. F. Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz, 1995, s. 192-203.

9. *Ibid*, s. 130-132.

10. Değişik kimlik tanımları için bkz: B. Güvenç, *Türk Kimliği*, Ankara: KB Yayınları, 1993, s. 3-17. Erickson, "Identity: Psychosocial", s. 61-65. Bloom, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, s. 25-53. H. Lichstein, "The Dilemma of Human Identity", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, No.11, 1963, s.173-223. Çalış, *The Role of Identity*, s. 21-27. C. Güleç, *Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi*, Ankara: Verso, 1992, s. 11-16. A. Nuri Yurdusev, "Türkiye'nin Medeniyet Aidiyeti AB Üyeliğine Engel midir?", *Söylem*, Cilt 1, Yaz 1996, s. 10-13.

11. Güvenç, ss. 8-9.

12. A. D. Smith, *National Identity*, London: Penguin Books, s. 3.

13. Kollektif kimlikler tanımı için bkz: Smith, *National Identity*, ss. 3-8. Güvenç, *Türk Kimliği*, s. 4-10. Yurdusev, "Türkiye'nin Medeniyet Aidiyeti", ss. 10-11.

14. R. Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, Suffolk: Pan Books, 1983, s. 213.

15. Smith, *National Identity*, s. 8-15.

16. Güleç, *Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi*, ss. 42-44, 137-150.

17. J. P. Nettle, "The State as a Conceptual Variable", *World Politics*, Vol.20, July 1968, s. 588 as cited in M. Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Ankara, 1995, s. 121.

18. F. Halliday, "State and Society in International Relations: A Second Agenda", H. C. Dayer, and L. Mangasarian (eds.), *The Study of International Relations*, London: Macmillan, 1989, s. 44-46. Konunun kısa bir değerlendirmesi için bkz: Çalış, *The Role of Identity*, s. 27-29.

19. Türk Devletinin kimliği ve Türkiye'de dış politikanın belirleyicileri arasındaki ilişki konusunda bkz: S. Çalış, "The Turkish State's Identity and Foreign Policy Decision Making Process", *Mediterranean Quarterly: A Journal of Global Issues*, Vol.6, No. 2, Spring 1995, s. 135-155.

20. B. White, "Analysing Foreign Policy: Problems

21. B. White, "Analysing Foreign Policy: Problems and Approaches", M. Clarke and B. White, *Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy System Approaches*, Hants: E. Elgar Publishing, 1990, ss. 10-17.

22. E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1990, s. 3-7. Bu konuda bir değerlendirme ve başka kaynaklar için ayrıca bkz: S. S. Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", N. Bilgin (ed.), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, s. 207-210.

23. A. Kadioğlu, "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türk Milliyetçiliğinin Çelişkisi ve Seçkinlerin Tavrı", Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, s. 277-281.

24. Robins, *Turkey and the Middle East*, s. 6.

25. Türkiye'de devlet kavramı ve geleneği konusunda bkz: M. Heper, *The State Tradition in Turkey*, North Humberstone: The Eothen Press, 1985. A. Kazancıgil, "The Deviant Case in Comparative Analysis, High Stateness in a Muslim Society: The Case of Turkey", M. Doğan and A. Kazancıgil (eds.), *Comparing Nations, Concepts, Strategies and Substance*, Oxford and Cambridge, Mass.: Blackwell, 1994, pp.216-221. A. Kazancıgil, "The Ottoman-Turkish State and Kemalism", A. Kazancıgil and E. Özbudun (eds.), *Atatürk: Founder of a Modern State*, London: C. Hurst, 1981. M. Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul: Ötüken, 1993. Son bir kaç yıldır Türkiye'de devlet kavramı ve siyasal toplum üzerinde yoğunlaşan bir ilgi ve bu ilgiye paralel yayınlar yapılmaktadır. Örnek olması açısından şu yayınlara da bakılabilir: *Doğu-Batı: Düşünce Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, (Devlet kapak konulu sayı), 1997, s. 9-49. *Yeni Türkiye*, Yıl 4 Sayı 23-24, (Cumhuriyet Özel Sayısı II, Siyasal Değerlendirme), s. 801-1307.

26. B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the origin and the Spread of Nationalism*, London: Verso, 1991, s. 6.

27. Gellner, *Nations and Nationalism*, s. 55-56.

28. Osmanlılar söz konusu olduğunda millet sistemi olarak isimlendirilen dine dayalı cemaatleri nitelendiren millet ile ulus (nation) arasındaki anlam ve içerik farkını belirtmek için bu iki kavrama da ihtiyaç hasıl oluyor. Ancak ulus ve millet kavramlarını (türevleri de dahil) modern Türkiye bağlamında eşit olarak nation anlamında kullanıyoruz.

29. Osmanlı devleti ve kimliği için bkz: O. Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: İmge, 1993. Güvenç, *Türk Kimliği*, s.167-221. Çalış, *The Role of Identity*, s. 36-44. M. Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: ODTÜ, 1974, s.32-52. Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodu", s. 216-223. Ayrıca bkz: H. İnalçık, *The Ottoman Empire: Classical Age*, London: Weldenfeld and Nicholson, 1973. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken, 1986. T.

Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul: Hil, 1986.

30. Zikreden T. Bora, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", N. Bilgin, *Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik*, İstanbul: Bağlam, 1997, s. 54.

31. M. Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", T. Feyzioğlu ve diğerleri, *Atatürk Yolu*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 235-277.

32. Bora, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", s. 58-59.

33. E. Capeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 201-242.

34. B. Tanör, "Türkiye'de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi", F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der, 1998, s.493-509.

35. A. Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, (Çev. U-fuk Uyan), İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980, s.192.

36. E. Gellner, *Culture, Identity and Politics*, Cambridge: CUP, 1987, s. 6.

37. F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, s.21-23.

38. B. Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu*, İstanbul, 1992. Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, s. 15-53. Çalış, *The Role of Identity*, s. 44-51.

39. R. C. Good, "State Building as a Determinant of Foreign Policy in the New States", L. W. Martin (ed.), *Neutralism and Nonalignment: The New States in World Affairs*, New York: Praeger, 1962, s. 3-12. W. Connor, "Nation Building or Nation Destroying?", *World Politics*, Vol. 24, No. 3, April 1972, s. 319-355.

40. Ögün, "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", s. 224.

41. M. Kitahara, *Children of the Sun: The Japanese and the Outside World*, Kent: Paul Norbury, 1989, 20-21.

42. E. Mahçupyan, "Osmanlıdan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset", *Doğu-Batı: Aylık Düşünce Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, 1998-1999, s. 28.

43. Çalış, *The Role of Identity*, s.89-90.

44. *Ibid*, s.342-436.

45. Ş. Çalış, "Pan-Turkism and Europeanism: A Note on Turkey's pro-German Neutrality", *Central Asian Survey*, Vol. 16, no. 1, s. 103-116

46. Bu makalede, Türkiye'de son dönemde ciddi bir şekilde tartışılan derin devlet kavramına hiç değinilmemesi bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır. Bizim için Türkiye'de derin/yüzeysel, gizli/açık yer altı yer üstü türünden birbirleriyle çatışan veya çalışan devletler yok. Sadece ama sadece bütün yönleriyle bariz bir devlet var.